

Aniela Radecka*

Леонід Ушкалов, *Що таке українська література: есеї*, Львів: Видавництво Старого Лева, 2015, ss. 352

Profesor Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Hryhorija Skoworody, Leonid Uszkałow, wybitny znawca twórczości i życia ukraińskiego filozofa Hryhorija Skoworody oraz specjalista w dziedzinie literatury ukraińskiej doby baroku, w latach 2012–2013 na łamach gazety „Україна Молода” prowadził rubrykę *Lekcje literatury według Leonida Uszkałowa (Уроки літератури від Леоніда Ушкалова)*. W 2015 roku teksty składające się na ten cykl zostały zebrane i wydane pod zbiorczym tytułem *Czym jest ukraińska literatura: eseje*. Każdy z nich, opatrzony osobnym podtytułem, liczy kilka stron i ma strukturę monologicznego wykładu. Rozważania autora dotyczące podstawowych wartości w życiu człowieka, takich jak prawda, wolność, szczęście czy miłość, oparte są na analizie klasyki ukraińskiej literatury, poczynszycy od czasów Rusi Kijowskiej poprzez barok aż do XX wieku.

Warto zwrócić uwagę na czas, kiedy ukazał się zbiór esejów Uszkałowa: na Ukrainie od dwóch lat trwa wojna we wschodnich obwodach, administracja państwowa nie kontroluje części terytorium kraju, trwają próby wprowadzania reform na polu gospodarczym, administracyjnym *etc.* Mimo to nieprzerwanie istnieje popyt na zbiór esejów o ukraińskiej literaturze, co udowadnia skala popularności pracy Uszkałowa. Tom ma charakter wyraźnie popularyzatorski, skierowany jest nie tylko do osób ze środowiska naukowego. Napisany przystępnym językiem, będzie zrozumiały także dla przeciętnego członka ukraińskiego

---

* Uniwersytet Wrocławski (Polska). Adres do korespondencji: Zakład Ukrainistyki IFS UW, ul. Poczтовая 9, 53–313 Wrocław. E-mail: aniela.radecka@gmail.com.

społeczeństwa, chcącego poszerzyć swoją wiedzę z zakresu ukraińskiej literatury czy filozofii. Jednym z centralnych tematów zbioru jest rola ukraińskiej spuścizny literackiej, która, co autor podkreśla już we wstępie, nie straciła dziś na wartości, a wręcz przeciwnie – właśnie nadszedł czas, aby wydobyć ją na powierzchnię zbiorowej świadomości. Świadczy to o jeszcze jednym polu starć na linii Ukraina–Rosja, nie tylko w sensie walk zbrojnych. To walka o ukraińską kulturę i literaturę, jej spuściznę i tradycję, przez lata odgórnie zmienianą i fałszowaną przez kolejne władze zależne od Imperium Rosyjskiego, Związku Sowieckiego czy w końcu samej Rosji. Wewnętrzne przekonanie Uszkałowa, że ukraińska klasyka może zmienić świat na lepsze, tylko trzeba jej na to pozwolić, wyraźnie dominuje nad całością tomu („Передне слово. Щоб душа стала світліша: українська класика як запорука змін на краще”).

Autor umiejętnie wplata ukraińskie procesy historycznoliterackie i filozoficzne oraz twórczość wybitnych postaci ukraińskiej kultury i literatury w prądy światowe, podkreślając ich współdziałanie w tworzeniu europejskiego i zarazem światowego dziedzictwa kulturowego. Rozważania filozoficzne Tarasa Szewczenki na temat pojęcia szczęścia autor konfrontuje z rozważaniami żyjącego w podobnym czasie francuskiego pisarza i polityka François-René de Chateaubrianda („Співець людського щастя. Шевченко *contra* Шатообріан”), którego twórczość Szewczenko znał i komentował w swoich listach. Natomiast to, co „dalekie bliskie” („Далеке близьке. Сковорода і Нансен”) według Uszkałowa, to filozofie Hryhorija Skoworody i Fridtjofa Nansena, punkty styczne głoszonych przez nich poglądów, na przykład prymatu elementu duchowego nad materialnym. W kontekście ogólnoeuropejskim i światowym autor przedstawia między innymi motyw diabła i wariacje na jego temat w ukraińskiej literaturze („Ходить Фауст по Європі...« Українська література й чорт”), a korzeni motywu „złotego środka” („Все має міру якусь...« «Золота середина» по-українськи”) doszukuje się w antyku, przede wszystkim u Owidiusza i Arystotelesa, których myśl rozwijali filozofowie doby ukraińskiego baroku. W eseju „Весь світ театр, а люди в нім – актори... *Homo ludens*: українська версія” Uszkałow udowadnia, że tradycyjnie przypisywany Szekspirowi motyw świata jako teatru (*Totus mundus agit histrionem*) w okresie baroku był popularny również na ziemiach ukraińskich (m.in. w twórczości Łazara Baranowicza, Hryhorija Skoworody, Wasyla Dowhowycza).

Niektóre z wykładów literatury Uszkałowa to rozważania okolicznościowe, związane z rocznicami, jak na przykład „Вся влада – квітам!” До ювілею Григорія Сковороди; „Учитися, учитися й учитися. «Варіації на тему

Драгоманова” czy „Яблуко на долоні. Пам’яті Олександра Довженка”, gdzie życie bądź twórczość wybitnych ukraińskich twórców staje się punktem wyjścia do rozważań między innymi nad kwestią tożsamości narodowej współczesnych Ukraińców.

Nie zabrakło też rozważań dotyczących obrazu miasta i wsi w twórczości ukraińskich klasyków („Осте Сте Бі Бо Бу. »Село і місто на сторінках української класики«”), a osobne opracowanie autor poświęcił obecnej stolicy Ukrainy – „Про наше вічне місто. Символічні обличчя Києва”. Niezwykle ważne miejsce w całym tomie zajmuje rodzinne miasto autora – Charków („Інопланетяни. Балада про вулицю Сумську”; „Любов до небошкряба. Про комедію, яка ніколи не йшла на сцені”). Jako niegdysiejsza stolica Ukrainy Sowieckiej, będąca świadkiem rozkwitu ukraińskiego renesansu lat dwudziestych XX wieku, jest doskonałym tłem do refleksji o wybitnych postaciach tego pokolenia twórców. Literacka i kulturalna kronika Charkowa lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku w wersji Uszkałowa to plastyczne opisy, fragmenty z prasy, totalna rewolucja społeczna, narodowa i kulturowa („»Кохайтесь чорнобриві...«. Новорічна фантазія про любов”). To także świadectwo doby wielkiego terroru („На пам’ять про 12 травня 1933 року. Там, де кінчається українська література”), masowych aresztowań ukraińskich twórców, tajemniczych zniknięć i śmierci, a także samobójstwa Mykoły Chwyłowego. Jak słusznie zauważa autor, biografie i autobiografie twórców Rozstrzelanego Odrodzenia (oraz członków MUR-u czy Grupy Nowojorskiej) stanowią nieodłączną część ukraińskiego procesu literackiego („»Дороги моїх днів«. Про автобіографії письменників Українського Ренесансу”; „»Партр цілими днями сидить у маленькій кав’ярні«. До історії українського екзистенціалізму”). Esej „Роемат о морзу” („»Україна великою буде!« Поема про море”) również nawiązuje do twórców lat dwudziestych XX wieku, kiedy to burzliwa rewolucja (zwłaszcza w dziedzinie literatury) przypominała wzburzone morskie fale.

O wzajemnym przenikaniu się literatury i polityki Uszkałow pisze w esejach „Література та політика. Звідки беруться вірші” oraz „»Од молдованина до фіна«. Поет і імперія”, podkreślając ukraiński wkład w rozwój nie tylko ukraińskiej, lecz także rosyjskiej państwowości na różnych etapach jej powstawania. Natomiast w eseju „»Франкові каменярі«. Що означає цей образ?” autor podkreśla aktualność przesłania Iwana Franki z początku XX wieku, dotyczącego poczucia odpowiedzialności poszczególnych członków społeczeństwa za cały naród.

Niewątpliwą zaletą zbioru jest przejrzysta struktura poszczególnych rozdziałów, ich wzajemne uzupełnianie się i tok wywodu, który umożliwia umieszczenie

ukraińskiej spuścizny literackiej i kulturowej w szerszym, europejskim i światowym kontekście.

Motyw śmiechu i błazenady („Чого нам бути печальними? Особливості національного сміху”), obecny przede wszystkim w ukraińskim postmodernizmie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX stulecia, Uszkałow wywodzi już z przełomu XVI–XVII wieku oraz rozważa jego przejawy w języku i stereotypach, w twórczości Nikołaja Gogola, Wołodymyra Wynnyczenki, Ostapa Wyszni czy Iwana Kotlarewskiego: „Upłynie kilka dziesięcioleci i, gdy imperium radzieckie zacznie walić się z hukiem, »poczucie« to znów znajdzie się na pierwszym planie. Nie na darmo hasłem naszego karnawałowego postmodernizmu zostało: »z powrotem do Kotlarewskiego!«” (s. 77).

Wiele z tych krótkich rozdziałów w naturalny sposób nawiązuje do siebie i tworzy spójną całość. To przede wszystkim te eseje, które koncentrują się wokół klasycznego kanonu ukraińskiej literatury i występujących w niej (niekoniecznie oczywistych) („»Не завидуй багатому«. Про гроші, піратів і про українську класику”). W eseju „»Чи ви, люди, подуріли, чи що вам таке?« Вибори в дзеркалі української класики” autor przedstawia poszczególne literackie opisy wybierania nowych władz. Konfrontuje je z prawdą historyczną i wymienia kolejne okresy, w których istniało niezależne państwo ukraińskie. Natomiast w eseju „Со сніло się naszym klasykom?”, którego tytuł jest bezpośrednim nawiązaniem do poematu *Sen* Tarasa Szewczenki („»Я бачив дивний сон...«. Що снілося нашим класикам?”), autor nie tylko sięga do kanonu ukraińskiej literatury, lecz także zwraca się do twórczości ludowej, skąd pochodzi zwyczaj wzajemnego opowiadania snów i tworzenia na ich podstawie opowieści przepełnionych oniryzmem. Jednym z najważniejszych tematów dla ukraińskich twórców, z oczywistych względów, jest motyw wolności, nie dziwi więc, że i w esejach Uszkałowa ma on swoje miejsce: „[...] wolność jako wartość najwyższa ziemskiego życia człowieka jest jednym z tematów przewodnich naszej literatury w XVII–XVIII w.” (s. 116). Ukraińskich autorów traktatów analizowanych w tym rozdziale autor określa jako piewców wolności w sensie zarówno etycznym, jak i społeczno-politycznym.

Wśród esejów, w większości poświęconych ukraińskiej klasycie literatury i filozofii, nie zabrakło refleksji nad, do dziś nie dla wszystkich badaczy oczywistymi i pełnoprawnymi, kobiecymi akcentami obecnymi w literaturze ukraińskiej. Wychodząc od rozważań na temat literackich reprezentacji kobiet, autor przedstawia obraz ukraińskiej kobiety i tego, co kobiece, z perspektywy autorów-mężczyzn („Фридоліна чи Марія? Два слова про образ української

жінки”). W kolejnych rozdziałach Uszkałow oddaje jednak głos kobietom („Ось ти, і жий!« Вступ до філософії українського фемінізму”), a odpowiedzi na pytanie, czym jest historia ukraińskiego feminizmu, poszukuje w przemówieniach i twórczości Olgi Kobylańskiej, pisarki, emancypantki i aktywistki z przełomu XIX i XX wieku, oraz w dyskusjach na temat emancypacji toczonych w tym okresie pomiędzy intelektualistami (także na łamach ówczesnej prasy). Trzecim (i ostatnim w tym tomie) esejem poświęconym kobietom jest „Esej o kobiecych sekretach” („Немов рослина в сонячнім вікні...« Есей про жіночі секрети”) poświęcony Ołenie Telidze oraz Natalii Łewyckiej-Chołodnej i ich niezwyklej relacji. Autor przytacza fragmenty listów, które przepelnione były nie tylko codziennymi sprawami (o których z radością pisały do siebie), lecz także dyskusjami na temat światowej i rodzimej literatury.

Omawiany w niniejszej recenzji tom esejów nie jest pracą *stricte* naukową czy też monografią, a przede wszystkim pracą popularyzatorską. Oparte jednak na rzetelnym przygotowaniu autora poszczególne miniwykłady stają się punktem wyjścia inspirującym do własnych poszukiwań czy prowadzenia badań na dany temat. *Lekcje literatury według Leonida Uszkałowa* można porównać do starań innych przedstawicieli współczesnej elity intelektualnej na Ukrainie, mającej na celu popularyzację ukraińskiej spuścizny kulturowej i narodowej. Przywołać można tu takie postaci, jak – rozpoznawalni również w Polsce – Oksana Zabużko (m.in. *Ukraiński palimpsest. Oksana Zabużko w rozmowie z Izą Chruslińską*) czy Mykoła Riabczuk (m.in. *Ukraina. Syndrom postkolonialny*).